

կութեան (թեմաբ) անկուհի» . այսինքն խորանդունդին վրայ նայող ժայռերէն եթէ պարեմի մը փրթի, ահանատեան չի կրնար ըսել ինկա կամ կ'իկնայ, այլ անկատարով միայն կ'իկնար, կը գորտկէր :

Անկատար դէմքը սիրելի թուի Հորոյի, անոր համար իւր զրածնները բոլոր անկատար են :

Հ. Գ. ՆԱՀԱՊԵՏԵԱՆ

ՀԱՅ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՁԵՌԱԳԻՐՔ

Ս. ՂԱԶԱՐՈՒՆ ՎԱՆՔԻՆ

(Շար. տես Բազմավէպ, 1924 էջ 232)

ԺԵ.

Դ Ե Ղ Ո Ր Ա Յ Ք

Փորըրկ հատոր մ'է այս ալ, 16 հարիւրորդամեղը մեծութեամբ, 10 հարիւրորդամեղը լայնութեամբ, և հազիւ 2 հարիւրորդամեղը թանձրութեամբ, և կը կրէ 891 թուահամարը :

Կաշէկազմ է և լա պահուած, թուղթը պարզ բամբակեայ. ունի 84 թերթ և 168 էջ զրութիւն, որ շեղագիր է և միէջեան :

Ձի գիտցուիթ թէ երբ և ո՞ւր զրուած է այն. յայտնի է սակայն՝ որ թարգմանութիւն մ'է, ինչպէս կ'իմացուի վերնագրէն՝ որ կ'ըսէ .

Դեղորայք գրութեան պատրաստեալք ի տիկնոջէ փոկեր կոչեցերոյ, վասն թշկերոյ սակաւ ծախիւք զամենայն ախտս միեւեռ այսօր անթշկելիք հումայեալս :

Այլեւայլ ղեղազիրներու հաւաքածոյ մ'է, աւելի վէրքերու յատուկ, ինչպէս Յառաջարանութիւնն ալ կը մատնանշէ այս կէտը, և կը տեղեկացնէ թէ ամբողջ գործը պիտի բաղկանայ երկու Հատորէ, և թէ ասի առաջինն է նորիւրուած միայն և միայն արտաքին տեսանելի հիւանդութիւններու :

*

Դրբոյկին Հեղինակունին կամ լաւ ես՝ խմբագրունին Տիկին փուկէթ բժիշկ մը չէ . իւր հաւաքածոյն անշուշտ բրած է իր ատենի բժիշկներու հետեղութեամբ, ինչպէս յայտնի է դասաւորուած սպեղանիներէն ու դեղերէն և ասոնց չափերէն, որոնք անցեալ դարու մէջ երեցած ֆրանսերէն կամ իտալերէն Դեղագոյցներու (Pharmacopée) պարունակածներէն բնաւ չեն տարբերիր :

Թարգմանիչը՝ որուն անունը զժրպիտաբար չէ յայտնի՝ ջանացած է որ ղեղեղատոմսները հայացնէ՝ կարեկիւթեան սահմանին մէջ, և այս իսկ ահա կու տայ իրեն մասնաւոր արժանիք մը, ուրկէ մը ղուեւով կրնանք մենք ալ թղթատել զայն, եթէ երբեք օր մը հայերէն ղեղատոմսեր շարագրելու փափաք ունենանք :

Այս աշխատութեան երկրորդ հատորը չկայ սակայն, կամ Հեղինակունին զայն չէ պատրաստած, կամ թարգմանիչը ժամանակ չէ ունեցած թարգմանելու և կամ թարգմանած է ու կը գտնուի այլուր :

Ամէն պարագայի մէջ, ինձ այնպէս կը թուի, որ այս աշխատութեան խմբագրութիւնը հազիւ դարուկիսեան հետեւին ունի, և թարգմանութիւնն ալ հաւանաբար տեղի ունեցած է անցեալ դարուն :

Լեզուն կոկիկ զբաբար է, թէև տեղ տեղ ուսմիկութենով խառն :

ԺԸ.

ԲԺՇԿԱՐԱՆ ՊՈՆՏՈՍԱՑԻ ՍԱՀԱԿ ԲԺՇԿԻՆ

Ստուար հատոր մ'է ձեռագիրս, զոր նախանցեալ դարու մէջ՝ 1759ին գրի առած է՝ ՊՈՆՏՈՍԱՑԻ ՍԱՀԱԿ անուն բժիշկը, որ ապրած է ի ֆաթոյ և ապա յէդդոկիս, ինչպէս կ'իմանանք իւր ձեռագիր Յիշատակարաններէն :

Հաստ կողքերով կաշէկազմ, լաւ պահուած հատոր մ'է, և կը կրէ՝ 1353 թուահամարը :

Մեծութիւնն է՝ 20 հարիւրորդամեդր, լայնութիւնը՝ 16,5 հարիւրորդամեդր, իսկ թանձրութիւնը 7,5 հարիւրորդամեդր։ Ունի 831 էջ գրութիւն, ամփոփուած 416 թերթի մէջ։ Թուղթը սովորական բամբակեայ է, գիրը նոսր՝ բայց շեղագրի մօտեցող, և ընթեռնելի՝ թէն ո՛չ գեղեցիկ։

Որչափ որ ՊՈՆՏՈՍԱՍՏԻ ՍԱՆԱԿ ԲԺԻՇԿԻՆ անունը կը կրէ այս բժշկարանը, սակայն ամբողջութեամբը քաղուած է Ամիրտովաթէն, ինչպէս Սահակն ալ կը յայտնէ իր Յառաջաբան – Տեղեկութեամբ՝ որ կը կրէ՝

Բառ առ ընդերցողս

վերնագիրը, և է.

« Այս պատուական բժշկարանս, ի վա-
« ղընջուց ժամանակաց թարգմանեցեալ
« կայր ի յարարացոց լեզուէ ի հայ բար-
« բառ, բայց Մձ տարվան գիրգ էր կարի
« յոյժ հնացեալ էր, և կազմարարն
« խառնախուռն կազմեալ էին, և մա-
« ճնականդ ոչ տան գլուխ ունիր և ոչ
« ցանկ, և թէ կայր տանգլուխ, նայ ևս
« անծանօթ բառով էր եղեալ, որպէս որ
« ես ևս զոմանս եղի, և այս եղև, կամ
« սխալմամբ և կամ թէ յատուկ անուանս
« ո՛չ ունելով. վասն որոյ կարի յոյժ մն-
« ծաւ յաշխատանօք և հազիւ կարացի
« աշխատ ժողովել ի միասին, և ցանգն
« ի վերայ այբուրէնի եղի ահայ, այսու-
« հետև ով որ զինչ որ կամի դիւրաւ կարէ
« գտանել և ընթեռնուլ. և կամ թէ ով
« որ կամի օրինակել, թող ի վերայ ցան-
« զին հայէ և ի այբն սկսէ և զրէ կարգաւ
« մինչև ի վերջն նայ ևս գիրքն կու լինի
« ի վերայ այբուրէնի, և յայնժամ կու
« ուղղի գիրքն։ Թէպէտ Ողորմած հօգի
« հանգուցեալ յամասխացի Ամիրտովաթն
« ի վերայ այբուրէնի է գրեր, սակայն
« ինձ անկարելի եղև գրել, որպէս որ ի
« վերն ասացաք. վասն որոյ աղաչեմ
« զձեզ եղբայրք զսխալանացս իմոց ան-
« մեղադիր լինիք, քանզի կարն իմ այս-
« քան էր... » և այլն։

*

կ'երեւի շատ սխալագիր օրինակի մը հանդիպած է Սահակ, և շատ նեղութիւն ունեցեր է զայն կարգաւորելու համար։ Եւ յիշած օրինակը՝ որ 280 տարուան հնութիւն ունի եղեր՝ անկասկած Ամիրտովաթի աշխատութիւնն էր։ Սահակ բժիշկ այս ընդօրինակութիւնը 1759ին կատարած ըլլալով, եթէ այդ թուականէն 280 տարի առաջ անցնինք, կ'ունենանք 1479 թիւը, որ ճիշտ Ամիրտովաթի ժաւանակն է, ինչպէս Սահակ ալ լռելեայն կը յայտնէ այս թուականը, « Ողորմած հօգի հոնգուցեալ յԱմասխացի Ամիրտովաթն » խօսքով։

Այս տեղեկութեան յաւելոյ էջին վրայ Սահակ Պոնտոսացի կ'արձանագրէ 4 սող հասնատ ոճով Յիշատակարան մը, ըսելով՝

« Գրեցաւ պատռուական թշխարսն յամի
« տեսն, 1759ին /, իսկ ըստ Հայոց 1208.
« ի մայրաքաղաքն Քաֆա /, ձեռամբ ան-
« կիրք և անիմաստ ամենեցուն յետեւալ /
« ծառայ ձեր թժիշկ Սահակե, որ է Պոն-
« տոսացի / »։

Բայց այս Յիշատակարանէն անմիջապէս առաջ ալ կը գրէ կարգ մը խօսքեր, որոնք բաւական հետաքրքրական են, իբրև արտայայտիչ անոր մտայնութեանը, որ կ'երեւի՝ ամէն բանէ աւելի բարոյականութեան վրայ հաստատուած ըլլալու էր։ Ահաւասիկ ատենք.

« Ընտրք ոմն ի հարանց ընդ իմաստուն
« թժիշկի մի, և ասե. ամենայն ցառոց դիզ
« գիտես։ Պատասխանի ետ և ասե. .

« Ան՝ զւարարն ապաշխարութեան.

« Եւ գժադիկն եղբայրսիրութեան.

« Եւ զտերեւն աղբատսիրութեան.

« Եւ զպտոպն խոնարհութեան,

« Եւ յից ի հառան ողորմութեան,

« Եւ աղաջ զինքն ժաւեր ամենով,

« Եւ քամե ի դատատուկն ազատութեան,

« Եւ արատատախաւն ըմպե ամեն մէջ

« գիշերի. այս է ամենայն ցաւոց դեղ, և
« Գերիստոսի մարդասիրին փառք յաւ-
« տեանս ամեն »:

« Փառք կենդանայն աստուծոյ որ նայ
« միայն է տեք մահոս և կենաց, հեքիմն
« սեպեպ ասեն խնորջաց է բանս ասաց. բէ
« Ճալիկոս լինէ և Գեղիահոս բազմոց վր-
« կայեաց. հրաման ի վերոստ պիտի որ
« օգտէ թիւկն զոված:

« Լէր իմաստուն կամ հետեոյ իմաստ-
« նոց.

« Կայով ի բոց ի մարդսիրեպ անասնոց.
« Ձի գիտութիւնն է իմաստնոց ձառա-
« գայր.

« Տրդիտութիւնն անիմաստից որոգայր »:

Քանի՜ նշանակաւից են Սահակ Պոն-
տոսացիի սոյն տողերը, և որչափ յան-
ձնարարելի՜ ներկայ ժամանակի բժշկինե-
րուս աւագ ուշադրութեանը: Եղբայրու-
րութիւնը, աղքատասիրութիւնը, խանութե-
րութիւնը, ողորմութիւնը, մանաւանդ ուսում-
նասիրութիւնը բժշկի մը գլխաւոր զբաղա-
ցութիւնն ըլլալու են, առանց ասոնց արժանի
չէ նա անդամակցելու այն մեծ բանակին,
որուն վսեմ կոչումն ու նշանաբանն է՝
« օգնել տառապող մարդկութեան »:

*

Տեղեկատու և խրատատու այս էջերը
արձանագրելէ յետոյ, ՍԱՀԱԿ ՊՈՆՏՈՍԱՑԻ
կ'անցնի շարագրել բուն բժշկարանը, որ
ինչպէս յայտնի եղաւ Յառաջաբանէն՝
Ամիրտովաթի գործերուն կարգաւորու-
թիւնն է. բայց մեծագոյն մասամբ քաղուած
Անգիտաց Անկետէն:

Սկզբնական մասի մը մէջ, նման բոլոր
բժշկարաններու, կը պատմէ թէ դեղերու
օգտութիւնը ինչպէս ծագում առած է,
և կ'ըսէ թէ մարդիկ փորձառութեամբ
կամ երազի մէջ և կամ կենդանիներու
հետեւելով ուսան դեղերու գործածութիւնը.
և շատ հետաքրքրական են այդ մասին
Ամիրտովաթի գրածները, զոր Սահակ բժիշ-

կին այս ընդօրինակութեանը մէջ աւելի
մեկին կը գտնենք:

Յաւալի է սակայն, որ Ամիրտովաթի
հարազատ խօսքերը, որոնք ալ անշուշտ
ոամկօրէն էին, չեն ճշգրտութեամբ պահուած,
և աղաւաղուած են գլխովին՝ Սահակի
գրչին տակ. բայց այստեանդերձ՝ մեծ
յիշատակութեան ու գովութեան արժանի
է Պոնտացի Հայ բժիշկը, որ ունեցած է
մեծ համբերութիւն խառնուած ու ցիրու-
ցան օրինակէ մը դուրս հանելու կարգա-
ւորուած ամբողջութիւն մը:

*

Ապա կը գրէ դեղերուն 64 տեսակ
յատկութիւնները՝ որոնք են. Լատիֆ՝
նուրբ. քարիֆ՝ լերկ. Սայիլ՝ ջրի (այսինքն
հեղուկ), Ճամիտ՝ պաղի, (կարծր ըսել
կ'ուզէ). Լադիձ՝ կպչուկ. Հայ՝ փշրան. մո-
շատով՝ նուրբացնող. մոնալլիլ՝ հալող.
մոդրատի՜ կտրող. մոնֆարքի՜ բացող.
Մոարիլ՝ թուցնող. Հայի՜ ըսմող. Ղաա-
սալ՝ վլացնող. մոխալլին՜ խոշորացնող.
Ճսպիլ՜ քաշող. Հադիմ՜ մարսեցնող. մուե-
գիձ՜ եփող. մոնաֆֆիլ՜ քամիացնող, տա-
րիտրիլահ՜ քամին ցրող. մազիլ կամ
լազիլի՜ սահեցնող. մոնսմիլ՜ կարմրեցնող.
մահրաք՜ ըորել տվող. մոդարբն՜ խոց
այնող. մոնրիլ՜ այրող. աքքսլ՜ ուտող.
վաֆի՜ մորթի այրող. մոշաֆֆիլ՜ բորբոս-
ցնող. մոքսսիֆ՜ թանձրացնող. Մոդրի՜
կակղացնող, մոնալլիլ՜ պնդացնող. մո-
խատիլ՜ թմրեցնող. մոշաֆաի՜ ուժովցը-
նող. սամ՜ սպաննող. մոշահիսմ՜ բուսցը-
նող. քուշիլ՜ պայծառ առնող. մոնսիլ՜
լուծիչ. Մոստրիլլպաֆի՜ գոգ յորդորող.
և այլն:

Եւ յետոյ կը սկսի գրել մէն մի դեղերը
այբուբենական կարգաւ, բայց տեղ տեղ
շեղելով այս կանոնէն, թերեւս Ամիրտո-
վաթի հաւատարիմ ֆիալու համար, զի
սա ալ՝ հակառակ որ այբուբենական շար-
քով դասաւորած է իւր դեղաբանութիւնը,
շատ անգամ ունեցած է զարտուղութիւն-
ներ:

Սահակ Պոնտոսացի իրիստ մեծ ուշա-

դրութեամբ՝ (ինչպէս դիւրին է դատել իւր այս ստուար խժշկարանէն), և նաև մեծ հոգածութեամբ կը դասաւորէ Ամիրտուլ-վաթի գործը, մէն մի բառ լաւ կը կշռէ ու այնպէս կը ներկայացնէ, և Ամիրտուլ-վաթի ղեկարարներուն վրայ ալ կ'աւելցնէ ուրիշ ղեկաւորներ, որոնք իւր անձնական փորձառութեամբը բերուած են հոն:

*

Սահակ բժիշկ ինչպէս իւր անունէն կ'իմանանք, ծնած էր Պոնտոս, բայց իր բժշկութիւնը թեհաւ քիչ ատեն ծննդավայրին մէջ գործադրելէ յետոյ զացած է, ո՞ր գիտէ բախտին ինչ տեսակ հալածանքին պատճառաւ, նախ-Քաֆա և անտի անցած է Եդդիկիա, ուր զրած է նաև ուրիշ բժշկարան մը, որ է մեր այս ուսումնասիրութեան կարգին յիշ. ըրդը:

ՏՈՒՅ. ՎԱԼԱՐԱՅ Ե. ԹՈՐԳՈՍԵԱՆ

ՎԼԵԿԻՍԻԿ — Ս. Ղազար

6 Յունուար 1923

(Շարունակելի)

ՄՈԱՅԱՆԻ ԶԱՅԱՐՄԱՅԱԼ ԳԱՆԱԹԸ

(Աշխարհային - Պատմական ուսումնասիրութիւն)

(Շար. տես Բազմ. 1924, էջ 238)

11. Համախառն

Սա նոյնպէս զուտ հայաբնակ է. ընկած է Մամուքայից երկու վերստ հեռու, դէպի արևմուտք, մի հովտում, որի արևմտեան կողմը փուած են արտերը, իսկ հարաւային կողմը, գիւղին կից՝ այգիները, որոնք զարդարած են մասաւորապէս 10, (XX) որթով:

Գիւղը 25 տարւայ պատմութիւն ունի. հիմնուել է 1895 թւին Հաշի-Ալի-Ղուլի խան և Հաշի-Խոսրով խան բախտարացիների ձեռքով. նրանք Մէքքէ ուխտի են գնացել, հաշի դարձել, ապա վերադարձին շինել յիշեալ գիւղը և կոչել Հաշիբաբադ, այսինքն հաշի շինութիւն:

Գիւղը բաժանուում է երկու թաղի. առաջինը կոչուում է Բարաֆտար կամ Փէրէցոնց զալէ, որ ընկած է մի բարձրութեան վրայ և ունի 30) տուն, իսկ երկրորդը՝ գիւղ, որ փուած է մի բարձր դաշտի վրայ և բաղկացած է 51 տնից: Տները մեծամասնութեամբ շինած են իրար կողքի, իսկ փոքր մասով կանգնած են միմեանցից հեռու. Հայերն այստեղ հաստատուել են 25 տարի առաջ. նրանց 27 տունը խօշըռի են: Կա յաբնակ Ամադաբադ գիւղից, իսկ փոքր մասը՝ Փէրիա գաւառի Բարադա, Միլակերտ, Խունկ, Բոյորան և այլ գիւղերից: Այժմ 81 տուն են 39± բնակչով, որի 210ը արական և 187ը իգական. սրանից 27 տունը խօշըռի են:

Գիւղի մէջտեղում կառուցւած է Ս. Սարգիս եկեղեցին. դա փայտաշէն մի շինութիւն է, որ հիմնուել է 1899 թւին, Հաշի Ալի-Ղուլի և Հաշի Խոսրով խաների նիւթական օժանդակութեամբ և ժողովրդի աջակցութեամբ: Եկեղեցին ունի զանգակատան նման մի բան, զարդարած երկու զանգակներով, որ ներքել են յիշեալ խաները:

Եկեղեցում կայ ձեռագիր մի աւետարան «Մ. Մկրտիչ» անունով. դա 500 էջից բաղկացած, կարմիր թաւէ կազմով, թղթայ մի աւետարան է:

Գիւղը դպրոց չունի. գիւղացիների մեծամասնութիւնը տգէտ են. ընդամենը 13 հոգի գրագէտ կայ:

Գիւղում գոյութիւն ունին «Հ. Յ. Գ. Արիւ» և «Աղլուտարիւում» ընկերութիւնները: Դրանցից առաջինը հիմնուել է 1919 Յունուար 2ին, պ. պ. Մինաս Գէորգեանի, Բարթողիմէոս Տէր-Սիմէօնեանի (Ներսէս քահն.), Մկրտում Արմով-Սիսեանի և Հայրապետ Սարգսեանի նախաձեռնութեամբ, որոնք իրենց նպատակ են դնում.

Ա. Ընկերների մէջ զարթեցնել ընկերասիրութեան և հայրենասիրութեան ոգի:

Բ. Ներթապէս օգնել Հաշիբաբադի գիւղի բացաւելից հայ դպրոցին:

Սոյն ընկերութիւնը մի ճիւղն է կազմում Նոր-Չուղայի Հ. Ե. Գ. Ենթակոմիտէի:

«Աղլուտարիւում» սկիզբ է առել 1919 փետրուար 1ին: Հիմնադիրներն են. պ. պ. Մատթէոս

1. Բացի յիշեալ աւետարանից ա. Հովսէփով (Հոսովսիայ) Ղազարեանի տանը գտնուում է «Ս. Մինաս» անունով մի թղթայ ձեռագիր աւետարան, վաղէմ կազմով, բաղկացած է 574 էջից: Յիշեալ կրեւ սրբակնաց կնիքն է վարում և գուշակութիւններ անում: